

ГОДИШНИК НА СТУДЕНТИТЕ ПО СОЦИОЛОГИЯ
АСОЦИАЦИЯ НА СТУДЕНТИТЕ ПО СОЦИОЛОГИЯ В СУ
КАТЕДРА СОЦИОЛОГИЯ, ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ
СУ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
Том 4, 2007-2008

РАЗВИТИЕ НА ЗЕМЕДЕЛСКОТО СТОПАНСТВО В БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ 1935 ГОДИНА

Елица Бакалова

Курсова работа по дисциплината "Европа и Модернизация на България"

Ръководител: д-р Мартин Иванов

С риск този опит за въведение да прозвучи крайно ненаучно, ще споделя, че като човек, имал щастието да общува с хора, родени и формирали се като личности в периода между двете световни войни, съм акумулирала и своеобразен архив от спомени, допълвани и потвърждавани от уроците по история и прочетените художествени произведения от периода. Факт е обаче, че всички спомени са ценностно натоварени и затова бе повече от интересно да се докосна до значително по-обективен източник на сведения за онзи спорен период от историята ни, „заклучен” в годините между 1919 и 1939, какъвто се оказаха земеделските приходно-разходни книжки.

Те отбелязват тенденциите в развитието на селското стопанство в България в отрязък от няколко години, през които е извършвано изследването (1935-1936 и 1939г.), и ако трябва да утвърдим тяхната значимост за аграрната социология у нас, то тя може да бъде търсена двупосочно. От една страна, дори и сравнително самостоятелна единица като фамилното стопанство, се намира в непосредствена зависимост от техническите нововъведения и промените на пазара – следователно, тяхното привеждане в употреба е отразявано в книжките, отнасящи се до съответното стопанство и чрез тези документи могат да бъдат регистрирани качествените и количествените изменения, настъпили в рамките на определен период от време (в случая, 2 години). От друга страна, за да бъде успешна една иновация, тя трябва да бъде практически приложена за целите на достатъчен брой стопанства/домакинства и отново благодарение на въпросните земеделски книжки, днес можем да проследим кои нововъведения са били успешни и кои – отхвърлени (т.е. не само глобалните промени имат отношение към малките стопанства, но и последните имат роля в утвърждаването на измененията и иновациите).

Разбира се, разглеждайки този период, следва да си дадем сметка и за сложната историческа ситуация, в която се намира България тогава. Целият свят преживява последиците от Първата световна война, които обаче са значително по-тежки за страните, победени в нея. Сред тях е и България, участвала във войната на страната на Германия (и станала част от Централните сили) – човешките загуби в резултат на военните действия надвишават 100 000 души, страната губи и ключови за стопанството територии (от България е отнета Южна Добруджа, която дава над 20% от довоенния износ на зърно), войската е ограничена, икономиката е в сериозна криза, засилена още повече от непосилните репарации, наложени от Ньойския мирен договор, подписан на 27 ноември 1919 и влязъл в сила на 1 юни 1920 година.

България е изправена пред национална катастрофа – но далеч не е единствена. Вместо да разреши проблемите между държавите, войната ги задълбочава, като прибавя към териториалните въпроси и сериозна икономическа криза, която засяга както победените държави, така и страните-победителки. Опитите за възстановяване на глобалната икономика дават резултат половин десетилетие по-късно, когато се установява икономически растеж, прекъснат от световната криза между 1929-1933 г. Тя се дължи на свръхпроизводство в САЩ, причинено от постепенното съвземане на европейската икономика след войната и, респективно, на намаляването на вноса на стоки от Съединените щати, което допринася за свръхпродукция там.

Същевременно, високата степен на либерализация на международния пазар и отворените граници спомагат за бързото разпространение на кризата извън пределите на САЩ и скоро проблемът засяга голяма част от Европа, както и страни от Третия свят.

България е засегната от кризата, защото е зависима от международния кредит и световните пазари по линия на външната търговия. Цените на зърното и фуража падат, същото се случва и с животинските продукти като краен продукт от производството.

„Новият курс” (поредица програми за преодоляване на Голямата депресия), представен от американския президент Франклин Рузвелт, спомага за овладяването на кризата в САЩ. Постепенно и световната икономика се стабилизира, но затишието е кратко и трае между 1933 и 1939 година, когато избухва и Втората световна война.

Земеделската приходно-разходна книжка¹, с която се запознах по-подробно, отразява състоянието на едно конкретно стопанство от средата на този, макар и кратък, период на стабилизация.

То се намира в с. Куртово Конаре, община гара Кричим, Пловдивска област. Името на стопанина (и глава на семейството) е Иван Къдинов – той е и най-възрастния в семейството – на 55 години (и е завършил IV отделение), но е нетрудоспособен, затова като ръководител на стопанството е посочен единият от синовете му – Асен Къдинов, на 27 години, който, освен млад и трудоспособен, има завършено висше земеделско образование (а това е важно, предвид факта, че основната дейност на стопанството, е земеделие).

Останалите членове на домакинството са:

¹ Централен държавен архив, фонд 505к, опис 1, архивна единица 614

1. Гюрга Къдинова – съпруга на Иван – 50-годишна, работоспособна, има завършено I отделение;
2. Кръстьо Къдинов – син на Иван и Гюрга – 24-годишен, работоспособен, неженен, завършил втори клас;
3. Никола Къдинов – син на Иван и Гюрга – 21-годишен, работоспособен, неженен, завършил шести клас;
4. Величко Къдинов – син на Иван и Гюрга – 18-годишен, работоспособен, неженен, ученик – завършил пети клас;
5. Вера Къдинова – съпруга на Асен, снаха на Иван и Гюрга – 28-годишна, работоспособна, завършила висше художествено образование.

Други членове на семейството, които обаче не са членове на домакинството, тъй като живеят отделно и работят за друго стопанство, са Васил Къдинов (син на Иван и Гюрга, 32-годишен) и съпругата му (29-годишна), отделили се от стопанството 2 години по-рано.

Големината на семейството подкрепя и тенденцията за значителна раждаемост в началото на XX век. По-голямото семейство означава повече работна ръка и по-малка нужда от наемни работници (във въпросното стопанство те са много малък брой и са наемани предимно за извършване на сезонна работа, свързана с реколтата).

Основното занятие в стопанството е земеделие – това е типично за периода, който разглеждаме (около 75% от населението се занимава със земеделие). През 1935 г. от общата площ на Царство България (10,3 хиляди хектара), 77% са обработваеми земи, 94% от които са частна собственост и едва 4% са общинска фондова земя.

Стопанството, ръководено от Асен Къдинов, разполага със 60 дка стопанисвана земя, 35 дка от които са наети и 25 дка – собствени (половината от които са купени от частно лице и половината са получени от Иван (6 дка) и Гюрга (6 дка) като наследство). Земята се използва за отглеждане на различни култури, предназначени за собствена консумация и продажба (и износ).

Наетата земя се използва за отглеждане на домати, ягоди и праскови, които са и основен дял в продукцията на стопанството. Отглеждат се и царевица, фасул, пипер, има лозя, а също така е построен и овощен разсадник (2 дка), за поддръжката на който, според разходите, са отделени значителни средства и усилия.

Въпреки че България е страна, в която преобладаващи сред посевите са зърнените култури, трябва да се има предвид, че тези особености на стопанството са

обусловени от неговото местоположение – Горнотракийската низина е известна с благоприятните си условия за засаждане на овощни дървета – сливи, ябълки, круши, праскови, череша – каквито отглеждат сем. Къдинови в Куртово Конаре, както и на зеленчуци (зеленчуковите градини на стопанството заемат площ от 8 дка), основен дял сред които заемат домати, отглеждани за износ (още се отглеждат лук и чушки).

Впечатление правят скромните, на пръв поглед, нововъведения по отношение на културите. Започват да се саят нови сортове домати – Холандски II и ягоди – Шарплес и Mont (семената са взети от Земеделската опитна станция в Пловдив). Това вероятно е наложено от изискванията за повишаване на качеството, които пазарът установява с цялостното подобряване на икономиката и постепенното излизане от кризата. В земеделската книжка изрично е упоменато, че домати от сорт Холандски II се търсят усилено за износ, а също и че зеленчуковата градина се разширява – отново поради „усиления износ” на домати, т.е. икономическата рационалност е определяща при избора на култури, пазарно ориентираното мислене се превръща в доминанта.

Въпреки частичната специализация в производството на домати за износ, отглеждането и на други култури е факт. Една част от възможните обяснения за търсеното разнообразие вероятно се корени в опита за диверсифициране на риска чрез отглеждане на различни култури, които, съответно, имат различни предимства и изисквания в грижите за тях. От друга страна, освен домати и ягоди, които заемат най-големи площи и за които се полагат най-много грижи, в стопанството се отглеждат много други култури (плодове, зеленчуци, тютюн), на които обаче са отделени по-малки площи и част от продукцията от тях (освен онази за пазара) е предназначена за задоволяване на нуждите на домакинството, с което се намаляват разходите за храна.

Интересно е да се отбележи и взаимодействието на стопанството с държавни земеделски институции, защото те също определят излизането на производството от своеобразната изолация и с развитието на технологиите и изискванията на пазара, самодостатъчността на производството вече не е неоспорим факт.

Примерите, които могат да бъдат цитирани във връзка със стопанството на Асен Къдинов в това отношение, се отнасят до взаимодействието му със Земеделското училище, което често се споменава като участник в различните процеси на производство - част от земята, която стопанството ползва, е взета под наем от училището, същото се отнася и за мъртвия инвентар; училището организира и „масова борба срещу вредителите със сяроваров разтвор”.

Други институции, с които взаимодейства стопанството, са Държавният овощен разсадник – Пловдив и Земеделската опитна станция – Пловдив. От разсадника се набавят семената за посев, които не могат да бъдат произведени в рамките на самото стопанство, а от опитната станция се купуват семената за нови култури, които тепърва се въвеждат в стопанството. Освен това, управителят Асен Къдинов членува и в Зеленчуковата кооперация на Куртово Конаре, което показва готовността за (но и нуждата от) взаимопомощ при излизането от кризата и успешните действия на пазара – т.е. стопаните имат нужда от обединение, за да преодолеят ограничените размери (и оттам – ограничената възможност за значителна продукция) на своите обработваеми земи (по това време в България преобладават малките стопанства, които включват в себе си до 50 дка обработваеми площи).

Във връзка с малките площи, които стопанствата заемат, не е чудно и че добитъкът, който се отглежда, е малоброен и предимно предназначен или за нуждите от работна сила, или за лична консумация. В този смисъл, поглед върху земеделската книжка потвърждава тази тенденция – стопанството притежава 1 кон и е продало двата вола, които е имало, в периода, за който се отнася изследването. В резултат на това, се е наложило да бъде наеман работен добитък за времето на оранта. Другите животни, които се отглеждат, са предназначени за консумация, а не за пазара или за цели, свързани с реализирането на печалба – 10 кокошки (от „местна раса”, снасят 150 яйца годишно), 1 петел и 15 пуйки.

Отново във връзка с малкото пространство, което стопанството заема и с разпокъсаността на отделните ниви и градини, както и със самият характер на стопанствата от въпросния период (семеино-трудова и предимно натурален и полузатворен-натурален) е неудобно, нерентабилно (а често – и невъзможно) да се инвестира в скъпи машини и други технически нововъведения.

Стопанството разполага с относително примитивни оръдия за труд – рало, плуг, пръскачка за лозя и градини, лопати, мотики, садило за лозе, овощарска ножица, както и 2 каруци (със и без яйове) за превоз на сено и готовата вече продукция. Въпреки скромния „арсенал” от техника, той очевидно е достатъчен за поддръжката и развитието на стопанството (редом с усиления човешки труд през всички месеци от годината, средната продължителност на който варира през различните сезони, но пада под 10 часа дневно само през януари (5 часа) и февруари (6 часа), достигайки през летните месеци и до 15 часа дневно (през юли, август и септември), защото не се е налагало да се наема специализирана техника за нуждите му. За торене се използва

предимно тор, получена от животните в стопанството, а количеството химически тор – нитрофоска №2 е едва 300 кг., купен за 3000 лв. (пренебрежимо малко, в сравнение с 39 500 кг. оборски тор, 33 000 кг. от който – купен, на цена 3250 лв.).

Ако се разгледат по-подробно приходите и разходите на домакинството, може да се направи заключението, че в края на годината печалбата му е малко над 6000 лв. Приходите възлизат на 134 810 лв., 50 000 (или 37%) от които – получени от продажбата на домати, 16 000 (12%) – от продажбата на грозде, 15 000 (11%) – от заплати от странични занимания (лекторски за Асен и Вера, които са отсъствали от стопанството, за да преподават в ранната пролет), 7500 – от „комисионни” (от участието на Асен в Зеленчуковата кооперация). По-малки суми са получени от продажбата на другите отглеждани култури – тютюн, сливи, круши, ябълки, праскови, ягоди, пипер, както и от продажбата на воловете за 1200 лв.

Разходите (127 620 лв.) са описани подробно и разделени на графи - отнасящи се за стопанството и такива, които са направени за домакинството. Превес имат тези за стопанството – разсади, заплати на работници, смазочни материали, син камък и вар, каруци, подковаване, ремонт на инвентара, щайги и каси за готовата продукция, също така – плащане на общински и държавни данъци, такси и глоби (58 100 лв. или 45,5% от сумата на разходите).

По-малко перо представляват разходите за домакинството (41 900 лв или 32,8% от всички разходи) - предимно за храна, която не може да се произведе в рамките на стопанството (захар, сол, различни зърнени култури, овче месо, свине за клане, сирене, ракия), за облекло на членовете на семейството (18 200 лв. или 14,2% от общата сума на разходите), за покъщнина – (4000 лв или 3,1% от разходите), както и за лечение (на Иван Къдинов) – 5000 лв (3,9%). Не е известно от какво е боледувал главата на семейството, но поради 3 причини може да се смята, че е било нещо сериозно: 1/ Лекарска помощ се е търсела предимно за сериозни заболявания – останалите са били лекувани в домашни условия; 2/ Сумата от 5000 лв. е голяма и 3/ Иван Къдинов е отбелязан като нетрудоспособен (при все, че това може да няма връзка с лекуването през годината заболяване) и синът му Асен ръководи стопанството.

Други разходи са направени за битови нужди – осветление, сапун; културните нужди са отразени единствено чрез 150-те лева, отбелязани като разход за „абонаменти”. Погасяването на заеми също е сериозен разход – за въпросните задължения са били дадени 14 400 лв (11,3% от разходите).

Може да се смята, че не всички направени разходи са били отразени в земеделската приходно-разходна книжка, защото не са отбелязани никакви разходи за религиозни нужди, нито пък такива, направени за лични нужди (освен въпросните 5000 лв. за лечение). Разходите по пътуванията също не са отбелязани (освен стойността на билетите за железницата), а от други сегменти на книжката става ясно, че родителите са посетили санаториум, Асен и Вера са преподавали извън селото, а Никола е ходил на курорт.

Като цяло, прави впечатление, че разходите, направени за стопанството са много подробно описани (стига се дори до заплащането на говедаря), т.е. води се подробен отчет за всичко, докато разходите за домакинството са окрупнени и се забелязват известни пропуски при отчитането им. Това вероятно се дължи на факта, че в натуралното стопанство (с каквото се е характеризирало българското село до скоро преди въпросния период) производството покрива нуждите, а при развиването на пазарно-ориентирано стопанство, на грижите за него започва да се гледа като на своеобразен „бизнес“, отделен от семейството и неговите нужди, които остават на втори план, когато става дума за отчет (т.е. те, до голяма степен, се подразбират, докато стопанството има нужда от развиване и грижи).

Предвид наблюденията върху попълнената за стопанството на сем. Къдинови информация, могат да се очертаят няколко тенденции в обобщение. В стопанството не са заети 100% от членовете на семейството, но са заети 100% от трудоспособните членове на семейството, които споделят общо домакинство. Основното занимание е земеделието, което отговаря на общата тенденция за Царство България от периода, но натуралното стопанство все повече се отваря и се ориентира към пазара и към износа на своята продукция. Въпреки това обаче, малката площ на повечето стопанства е пречка за употребата на скъпа техника, която би спомогнала за увеличаване на добива и/или би намалила времето за труд, заемащо 1-2 до 2/3 от денонощието (особено през летните месеци). Липсата на такава техника пък води до по-ниски добиви и, следователно, до по-ниска печалба, което пък, от своя страна, води до невъзможност за инвестиране в машини и други нужни материали и невъзможност за по-висока печалба (т.е. получава се омагьосан кръг).

Важно е да се отбележи, че стопанството си взаимодейства с различни държавни институции и се възприема от работещите в него като своеобразен пазарен актьор, а не като част от домакинството.